

FİLİSTİN MESELESİNİN KRONİKLEŞMESİ (1918-1948)

Doç. Dr. Ali Ata YİĞİT*

Öz

Filistin meselesi, 1880'li yıllardan itibaren Yahudi göçmenlerin Filistin'e yerleşmeleri ve satın aldıkları topraklar üzerinde büyük koloniler oluşturmalarıyla başladı. Bu durum İngiliz manda idaresi döneminde artarak devam etti ve Yahudiler devletleşme sürecine girdiler. Zaten Balfour Bildirisi ile Filistin'de Yahudi millî yurdunun kurulması âdeta taahhüt edilmekteydi. Öncelikle Filistin toprakları kuzeyden güneye doğru ikiye bölünerek, Şeria Nehri'nin doğusunda Ürdün Devleti kuruldu. Yahudi kolonilerinin bulunduğu batı bölgesi ise Filistin olarak adlandırıldı. Böylece Araplar için doğuda, Yahudiler için batıda iki ayrı bölgenin tahsis edildiği zımnen belirtilmiş olmaktaydı. Bu politikanın bir sonucu olarak Filistin'in yalnız siyasi coğrafyası değil, aynı zamanda demografik yapısı da bütünüyle değişti.

Bu süreç içinde Araplar kendi aralarında bir bütünlük oluşturamadılar, fakat İngiliz manda idaresinin uygulamalarına ve Yahudilerin devletleşme çabalarına karşı Filistin millî hareketini geliştirmeyi başardılar. Bunun üzerine İngiltere, Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında taksim edilmesine yönelik Peel Raporu'nu gündeme getirdi, ancak kabul edilmedi. Araplar kendi toprakları üzerinde bir Yahudi devletinin kurulmasına razı değillerdi. Yahudiler ise Filistin'in tamamına hâkim olmak istiyorlardı. İkinci Dünya Savaşı öncesi İngiltere, ortak bir Filistin devleti kurulması için çalıştı, fakat hazırlanan MacDonald Raporu taraflarca reddedildi. Böylece taksim edilemeyen ve üzerinde ortak bir devlet kurulamayan Filistin'in çatışmalı ortamı derinleşti. Başka bir ifadeyle Filistin meselesi kronikleşti.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Filistin, Araplar, Yahudiler, MacDonald Raporu.

Palestinian Problem Becoming Chronical

Abstract

The Palestinian issue began with the establishment of Palestinian Jewish immigrants in the 1880's and forming of large colonies on the land they pur-

* Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

chased. This situation continued to increase during the time of the British mandate, and the Jews entered the process of nationalization. Already, the declaration of Balfour and the establishment of a Jewish national dignity in Palestine was almost committed. First, the Jordanian state was established in the east of the Jordan River, dividing the Palestinian lands from north to south. The western region of the Jewish colony was called Palestine. Thus, it was implicitly stated that two separate zones were allocated for the Arabs in the east and for the Jews in the west. As a result of this policy, not only the political geography of Palestine, but also its demographic structure changed completely.

In the process, the Arabs could not form a unity among themselves, but they succeeded in developing the Palestinian national movement against the practices of the British mandate and efforts of the Jews to nationalize. Britain, however, brought the Peel Report on the division of Palestine between Arabs and Jews into agenda, but it was not accepted. Arabs were not willing to let a Jewish state to be established on their territory. Jews wanted to dominate the whole of Palestine. Before the Second World War, Britain worked to establish a common Palestinian state, but the MacDonal Report was rejected by the parties. Thus, conflict environment deepened. In other words, Palestinian problem became chronic.

Keywords: Turkey, Palestine, Arabs, Jews, MacDonal Report.

Giriş

İslam dünyasının en büyük meseleleri arasında yer alan Filistin meselesi, hiç şüphesiz Filistin topraklarına Yahudi göçünün başlaması ve bu göçmenlerin kolonileşmesiyle ortaya çıktı. Filistin'in Allah tarafından kendilerine vaat edilmiş topraklar olduğuna inanan¹ dindar Yahudilerin etkisiyle başlayan ilk göçler, Hristiyan ülkelerinde Yahudi aleyhtarlığının artması sonucu hızlanmış, Theodor Herzl tarafından 1897 yılında Dünya Siyonist Teşkilatı'nın kurulmasıyla sistematik hâle gelmiştir.² Bu meyanda Filistin'de Yahudilerin toprak satın almalarını sağlamak üzere Yahudi Millî Fonu'nun oluşturulması ve bu fon üzerinden göçmenlerin iskânı ve iş sahibi olmalarının sağlanması önemlidir.

Siyonizm hareketi Filistin'de Yahudiler için hayat alanı oluşturmak veya yaygın ifadeyle yurt sahibi olmalarını sağlamak istiyordu.³ Duyunu-ı Umumiye borçlarının ödenmesine karşılık veya yapılacak mali yardımlarla Osmanlı Hükümeti'nin böyle bir imkân verebileceğini düşündüler.⁴ Yaptıkları temaslar sonucunda Theodor Herzl, Sultan Abdülhamid tarafından kabul edildi, fakat olumlu bir cevap alamadı.⁵ Bununla birlikte hem yasadışı yollardan, hem

¹ Vaat edilmiş topraklar, Nil'den Fırat'a iki nehir arasını kapsamaktadır. Bkz.: Sami Hadawi, *Bitter Harvest: Palestine Between 1914-1967*, 3. edition, The New World Press, New York 1967, s. 26-40; Celâl Tefvik Karasapan, *Filistin ve Şark-ül-Ürdün*, C. I, Ahmed İhsan Basımevi, İstanbul 1942, s. 19.

² Dünya Siyonist Teşkilatı, 29 Ağustos 1897 tarihinde İsviçre'nin Basel şehrinde toplanan Birinci Dünya Siyonist Kongresi ile kuruldu. Bu kongrenin önemini Theodor Herzl; "*Basel'de Yahudi devletini kurdum*" diyerek açıklamaktadır. Bkz.: David Vital, *The Origins of Zionism*, Oxford University Press, London 1975, p. 396.

³ Israel Cohen, *A Short History of Zionism*, Frederick Muller, London 1951, s. 47.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı*, 228/30, (14 Nisan 1902); BOA, *Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Maliye Nezareti Maruzatı*, 23/8, (25 Temmuz 1902); BOA, *Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS)*, 1779/43, (16 Şubat 1903).

⁵ *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları - Sultan Abdülhamid*, Haz.: Ali Ergenekon, Boğaziçi Yay., İstanbul 1990, s. 110-111.

de ibadet maksadıyla veya daha başka gerekçelerle temin ettikleri geçici veya sınırlı izinlerle göç hareketini sürdürmeyi başardılar. Filistin'e yapılan göçler aynı zamanda toprakların el değiştirmesi anlamına geliyordu. Zira yerleşmek istedikleri araziye değerinin üstünde bir bedel verebilecek imkânlarla ve resmî işlemleri yürütecek mekanizmalara sahiplerdi. Ayrıca bölgede bulunan konsoloslardan himaye ediliyorlardı. Öyle ki Yahudileri kendi topraklarında barındırmayan devletler bile, Filistin'de sahip çıkıyorlardı.

Yahudi kolonizasyon hareketine Osmanlı Devleti'nin seyirci kaldığı söylene-
mez, ancak birçok sebeple çaresiz kaldığı açıktır. 1867 yılında -Hicaz bölgesi haric- yabancılara gayrimenkul mal edinme hakkının verilmiş olması⁶ doğrudan siyasi ve iktisadi şartlarla ilgiliydi. Bu şartlar değişmediği gibi, giderek ağırlaştı ve bir şekilde Filistin'e yansdı. Nitekim Baron Edmond de Rothschild başta olmak üzere, Yahudi asıllı yabancılar çok büyük ölçülerde arazi satın alıp göçmenlere devrettiler. Böylece göçlerin devam etmesine imkân sağladılar.⁷ Yeni kolonilerin kurulmasında ise Osmanlı kökenli Yahudiler önemli rol oynadılar.⁸ İlginç olan husus, Osmanlı uyruğunda olan bazı Yahudilerin herhangi bir Batılı ülkenin vatandaşlığına geçerek Filistin'den bir yabancı sıfatıyla arazi almalarıydı. Böylece kapitülasyon haklarından yararlanabiliyorlardı. Hükümet 5 Mart 1883 tarihinde çıkardığı kanunla bu durumu önlemeye çalıştı. Buna göre; resmî izin almaksızın uyruğunu değiştirmiş olanların arazi satın almaları ve daha evvel almış oldukları arazilerin de miras yoluyla intikali yasaklandı.⁹ Daha sonra benzeri bir yasak Filistin'de bulunan göçmen Yahudiler için getirildi, ancak sah-te veya farklı kimliklerle arazi satın almaları önlenemedi. Bu sebeple şahısların kendi aralarında düzenledikleri satış senedine dayalı tapu verilmesi, 1892 yılı Kasım ayında Suriye, Beyrut ve Kudüs'te yeni bir emre kadar durduruldu.¹⁰

Filistin'e yapılan göçlerin dikkat çeken tarafı göçmenlerin iskânı için yeni yerleşim alanlarının kurulması ve böylece belirli bölgelerde yalnız Yahudilerden oluşan veya Yahudilerin çoğunluk teşkil ettiği bir nüfus yapısının meydana gelmesiydi. Bu faaliyetin bir hedef doğrultusunda ve bir program dâhilinde yapıldığı biliniyordu. Nitekim dönemin birçok resmî kaydında buna dair bilgiler yer almaktadır.¹¹ En önemlisi Filistin bölgesinde görev yapan yöneticile-

⁶ Yabancılara tanınan gayrimenkul hukuku Osmanlı uyruğunda olanlarla aynıydı. Mesela sahip oldukları mülkü satabilir, hibe edebilir, vasiyet yoluyla devredebilirlerdi (Bkz.: "Tebaa-i Ecnebiye-nin Emlâk İstimlakine Dair Nizamname", *Düstur*, 1. Tertip, C. I, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289, s. 230). Ancak yabancıların gayrimenkulle ilişkili hususlar haric olsa da kapitülasyonlardan kaynaklanan hakları devam ettiği için gerçekte üstünlükleri söz konusuydu. Nitekim Filistin'e yerleşen Yahudiler, mecbur kalmadıkça Osmanlı uyruğuna geçmek istemiyorlardı.

⁷ BOA, *Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Hariciye Odası*, 130/11, (22 Mayıs 1893).

⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çev.: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003, s. 327.

⁹ "Ecanibin Hakk-ı İstimlakı Kanununun Birinci Maddesinde İstisna Olunan Eşhasın Emlak ve Arazisine Mahsus Kanundur", *Düstur*, 1. Tertip, C. III (Zeyl), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1293, s. 96.

¹⁰ BOA, *Babü'lî Evrak Odası (BEO)*, 107/7958, (16 Kasım 1892); BOA, *Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT)*, 2025/36, (26 Kasım 1892); BOA, *DH.MKT*, 2043/94, (18 Ocak 1893).

¹¹ BOA, *DH.MKT*, 1787/10, (1 Aralık 1890); BOA, *BEO*, 1946/145908, (7 Kasım 1902); BOA, *BEO*, 2412/180836, (17 Eylül 1904); BOA, *BEO*, 2866/214947, (5 Temmuz 1906); BOA, *BEO*, 3133/234941, (27 Ağustos 1907); BOA, *BEO*, 3903/292714, (11 Haziran 1911).

rin tespitleridir. Mesela, 1907 yılında Kudüs'e bağlı Yafa kazasına kaymakam olarak tayin edilen Mehmet Asaf Bey'in hazırladığı raporda; söz konusu göçmenlerin belirli bir düzen içinde geldikleri ve bir plan dâhilinde iskân edildikleri açıklanarak, Yahudilerin nüfuslarını artırmak suretiyle muhtariyet elde etmek istedikleri belirtilmektedir.¹² Bu konu Meclis-i Mebusa'nın 16 Mayıs 1911 tarihli oturumunda gündeme geldi. Meselenin hafife alınmaması gerektiğine, devletin başına büyük bir gaile açacak çapta bir vakıa olduğuna, bilhassa Kudüs milletvekilleri tarafından dikkat çekildi. Ruhi el-Halidi Bey; "*Yahudi muhacirlerin Filistin'de yurt edinmeleri, arazi satın almaları yasak iken, nasıl oluyor da arazileri, dükkânları, evleri, mezra ve köyleri satın alıp yerleşiyorlar? Bittabi, gayrimeşru bir surette ve memurların ahlakını ifsat etmekle hasıl oluyor*" dedi. Ayrıca göçleri organize eden siyonizm hareketi hakkında bilgi vererek, Kudüs merkezli bir Musevi devleti kurulmak istendiğini ifade etti. Dahası Yahudi kolonilerinde kamu otoritesinin tesis edilmediğini, göçmenlerin kendi kendilerini idare ettiklerini, hatta mahkeme bile kurduklarını açıkladı.¹³ Sait el-Hüseynî Bey ise; 1880 yılına kadar Kudüs sancağının geneline yerleşen Yahudi nüfusunun sekiz veya on bin civarında olduğunu, devam eden göçlerle tahminen yüz bin civarına geldiğini belirterek, satın aldıkları arazinin de takriben yüz bin dönümü aştığını ve bu işlerin gerçekleşmesinde hükümetin ve mahallî idarenin *kusuru* olduğunu söyledi.¹⁴ Doğrusu buna dair Osmanlı Arşivi'nde çok sayıda belge bulunmaktadır. Belgelerin tetkikinden yasaklara uymayan, kanunları çiğneyen hâkimlerin bile olduğu, Yahudilerin arazi satın almalarıyla ilgili işleri resmileştirmek üzere "*hüccet*" vermeye devam ettikleri anlaşılmaktadır.¹⁵

Osmanlı Devleti'nin halletmekte zorlandığı siyasi ve iktisadi meselelerin, söz konusu *ifsat* ve *kusurlara* zemin hazırladığı açıktır. Bu sebeple alınan tedbirler yeterli olmadı, en önemlisi süreklilik arz etmedi. Hatta İkinci Meşrutiyet'in getirdiği açıklımla Yahudilerin Filistin'e ziyaret kısıtlaması kaldırıldı, toprak satın almalarına izin verildi. Bu durum uzun sürmemekle birlikte, devletin içine düştüğü zafiyeti göstermeye yeterlidir. Şu hususu de belirtmek gerekir ki, 19. yüzyılın ortalarından itibaren yalnız Filistin'de değil, Batı Anadolu ve Marmara kıyı kentlerinde de gayrimüslim nüfus yoğunlaşmakta, nüfus yapıları süratle değişmekteydi.¹⁶

Filistin'de giderek artan Yahudi nüfusuna ve Yahudiler tarafından satın alınan toprakların yüzölçümüne dair kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Osmanlı nüfus istatistiklerinde, 1882-1893 sayımında Kudüs merkez

¹² Taner Aslan, "Mehmet Asaf Bey ve Filistin Layihası", *Tarihin Peşinde*, Yıl: 8, Sayı: 16, Ekim 2016, s. 263-264.

¹³ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)*, Devre: 1, C. VI, İçtima Senesi: 3, 3 Mayıs 1327 (1911), s. 553-554, 556.

¹⁴ *MMZC*, Devre: 1, C. VI, s. 557.

¹⁵ BOA, *BEO*, 3782/283630, (22 Temmuz 1910); BOA, *BEO*, 3826/286904, (21 Kasım 1910).

¹⁶ Bu konuda İzmit ve çevresine yönelik bir araştırma için bkz.: Ali Ata Yiğit, "19. Yüzyılda İzmit ve Çevresinde Gayrimüslim Nüfusun Yoğunlaşması ve Sonuçları", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, C. III, Ed.: Haluk Selvi vd., Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli 2017, s. 1625-1638.

kaza ile Yafa ve Halilürrahman'da toplam Yahudi nüfusu 8.110,¹⁷ 1897'de 11.909,¹⁸ 1914'de 21.259 olarak verilmektedir.¹⁹ Hiç şüphesiz bu sayılar Osmanlı tebaası olan Yahudilerin nüfusunu açıklamaktadır. Yasalara aykırı olarak Filistin'e yerleşmiş bulunan Yahudiler, Rusya ve Avusturya başta olmak üzere yabancı ülkelerin pasaportlarını taşıdıkları için resmî kayıtlarda ve istatistiklerde yer almıyorlardı veya yabancı uyruklular hanesine yazılmışlardı. Bundan dolayı farklı sayıların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim Mc Carthy, 1914 yılında 38.754, 1918'de 58.728,²⁰ Hadawi, 1918'de 56.000,²¹ Karasapan, 1919'da 65.300²² sayılarını vermektedirler.

Yahudi göçleri, General Allenby komutasındaki İngiliz birliklerinin Filistin topraklarını işgale başladığı günlerde, Dışişleri Bakanı Balfour'un Siyonist Dernekleri Federasyonu Başkanı Lord Walter Rotschild'e yazdığı ve Balfour Bildirisi adını alan 2 Kasım 1917 tarihli mektup ile daha da arttı. Bu bildiriye, İngiltere'nin Filistin'de Yahudi millî yurdunun kurulmasını olumlu bulduğu ve gerçekleşmesini kolaylaştırmak için her türlü çabayı göstereceği vurgulandı.²³ Böylece kolonizasyon hareketi güçlenerek, Filistin'de toplanan Yahudi nüfusu artmaya, sahip oldukları topraklar da genişlemeye devam etti. Zaten ilk toplu göçlerin başladığı 1882'den, Filistin üzerinde kurulan İngiliz manda idaresinin, Milletler Cemiyeti tarafından onaylandığı 1922 yılına kadar geçen kırk yıllık zaman zarfında ortaya çıkan değişimin büyüklüğü, yol açtığı siyasi sonuçlardan anlaşılmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, Filistin'e nüfus aktarmak suretiyle sosyal, kültürel ve iktisadi değişim sağlanmış, beraberinde ise yalnız Yahudilerin yaşadığı veya çoğunluk teşkil ettikleri topraklara sahip olunarak siyasi sonuçlar elde edilmiştir. MacDonald Raporu'nun hazırlandığı 1939 yılı itibarıyla, Filistin'de Yahudilerin sahip olduğu toprakların yüzölçümü 1.543.000 dönüm olmuş²⁴ ve bu topraklar üzerinde devlet olmanın zemini oluşturularak, eğitimden güvenliğe kadar gerekli müesseseler kurulmuştur. Böylece Yahudi meselesi Filistin meselesine dönüşmüş ve günümüze kadar intikal etmiştir.

Bu makalede Filistin meselesinin ortaya çıkışı ve uluslararası bir konu haline gelerek kronikleşmesi ele alınmakta ve sürecin dönüm noktasını teşkil eden MacDonald Raporu değerlendirilmektedir. Dönemin şartlarını ve İngiltere'nin içinde bulunduğu konjonktürü başarıyla değerlendiren Yahudiler, bu raporu reddetmekle herhangi bir kayba uğramadılar. Kendi iç meselelerini

¹⁷ Karpat, *a.g.e.*, s. 184-185.

¹⁸ Tevfik Güran (Haz.), *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yılığ 1897*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 1997, s. 24.

¹⁹ Karpat, *a.g.e.*, s. 226.

²⁰ Justin Mc Carthy, *The Population of Palestine: Population History and Statistics of the Late Ottoman Period and the Mandate*, Columbia University Press, New York 1990, s. 10, 26.

²¹ Hadawi, *a.g.e.*, s. 27.

²² Karasapan, *a.g.e.*, C. II, s. 19.

²³ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap - İsrail Savaşları (1948-1988)*, 2. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1991, s. 32.

²⁴ Karasapan, *a.g.e.*, C. II, s. 89.

halletmekte zorlanan Filistinliler ise, bu raporu reddetmelerinden sonra uluslararası zeminde çok ciddi olarak güç kaybına uğradılar. Bu raporun hazırlanması sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmeleri Türkiye'nin yakından takip ettiği Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan Dışişleri Bakanlığı raporlarından anlaşılmaktadır. Bu raporlardan büyük ölçüde istifade edilmiştir. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Filistin meselesiyle ilgili bazı belgeler ile Meclis-i Mebusan ve TBMM Zabıtları'ndan yararlanılmıştır. Filistin meselesine dair Türkçe ve yabancı dillerde yayınlanmış çok sayıda araştırma eseri bulunmaktadır. Bu eserlerin bazılarında da yararlanılmıştır.

1. Filistin Millî Hareketinin Gelişmesi

Filistin millî hareketinin ortaya çıkışını Arap milliyetçiliği hareketinin bir parçası olarak değerlendirmek ve Yahudi göçlerinin yoğunlaştığı yıllara kadar geriye götürebilmek mümkündür. Zira Osmanlı Devleti'nden ayrılmak suretiyle bağımsız bir Arap devleti kurmak davasına girişenler, aynı zamanda Arap toprakları üstünde bir Yahudi yurdunun tesis edilmesini de istemiyorlardı. Ancak bu hareketin Kudüs merkezli bir teşkilata ve millî mücadeleye dönüşmesi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oldu. İngiltere'nin Şerif Hüseyin'le uzlaşmasının temelinde, sınırları Basra Körfezi'nden Akdeniz kıyılarına kadar uzanan büyük Arap krallığının kurulması vardı. Kararlaştırılan aksine mandater devletlere bağlı küçük krallıklar, emirlikler, şeyhlikler oluşturulması ve Filistin'de Yahudiler için yurt öngörülmesi tepkiyle karşılandı. Böylece Arap milliyetçileri için *Arap birliği* ve *Filistin meselesi* yeni bir dava haline geldi, fakat bu davanın yeni nesillere gururla aktarılacak tarihi arka planı oluşturulamadı. Aksine İngilizlerle işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ne isyan etmenin ve Filistin dâhil Arap topraklarını İngiliz işgaline maruz bırakmanın ağır sorumluluğu altında kaldılar.²⁵

5 Haziran 1916'da Hicaz'da başlayan Arap isyanının genişlemesi ve Filistin cephesini etkilemesi üzerine 4. Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa, 13 Kasım 1917 tarihinde Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'a mektup gönderdi. Faysal, Arap ordusuna komuta ediyordu ve İngilizlerin stratejisine uygun tarzda Arap isyanını Filistin ve Suriye istikametine doğru genişletmek istiyordu. İngilizlerle birlikte önce El-Vech'i, daha sonra Akabe'yi ele geçirmiş ve Hicaz demiryoluna yönelik saldırılarını artırmıştı. İngiliz ordusu da 7 Kasım'da Gazze'ye girmiş-

²⁵ Şerif Hüseyin ömrünün son yıllarını pişmanlık ve ızdırıp içinde geçirdi. Oğlu Emir Abdullah, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Arap ülkelerinde diplomatik temaslarda bulunan Feridun Cemal Erkin'e şu anısını anlatır: "*Babam İngilizlerin himayesinde Kıbrıs'a yerleşti. Orada hastalandı, kendisini Amman'a aldı, uzun müddet hasta yattı, çok ızdırıp çekti. Günün birinde sarayın bandosu konser veriyordu. Hava sıcak, pencereler açıktı. Bir aralık bando hepimizin bildiği İzmir Marşı'nu çalmaya başladı. Babamın eski hatıraları hafızasında canlandırmasını önlemek için pencereyi yavaşça kapadım. Bana seslendi: Evlat, neden o pencereyi kapıyorsun? İzmir Marşı'nın eski günleri bana hatırlatmaması için değil mi? Ben, velinimetime ihanet etmiş asi bir kulum, günahım büyüktür. Kral olacağımı sandım, Allah beni sürgünlüğe düşürdü. Hasta oldum, buraya sığındım. Brak, pencereyi aç, şu marşı dinleyeyim, duyduğum vicdan azabının şiddeti, o eski hatıraların canlanması ile büsbütün artsın; bu dünyada çektiğim ızdıraptan artan vicdan azabıyla büsbütün ağırlaşsın, tâ ki Kenab-ı Hak bu günahkâr kulunu dünyada affedersek, ahirette hesap gününde daha büyük cezadan korusun.*" Bkz.: Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl*, C. I, 2. bs., TTK Yay., Ankara 1987, s. 125-126.

ti.²⁶ Bu sırada Balfour tarafından Rotschild'e yazılan mektup dünya kamuoyunda biliniyordu. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Viyana Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 13 Kasım 1917 tarihli belgede; söz konusu mektubun, "hemen her memleketin matbuatında" yer aldığı belirtilmektedir.²⁷ Yine aynı tarihlerde Bolşevikler, Çarlık devrine ait gizli antlaşmaları ifşa etmişlerdi. Dolayısıyla Orta Doğu'nun İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmak istendiği ve Filistin'de uluslararası bir yönetim hedeflendiği artık bir sır değildi. Buna rağmen Osmanlı Hükümeti tarafından bu bilgiler Arap ileri gelenlerine ve Şerif Hüseyin'e gizlice iletildi.²⁸

Cemal Paşa mektubunda; "Filistin milletlerarası bir ülke", Suriye, Irak ve Mezopotamya'nın tamamı da Fransız ve İngiliz toprağı olduktan sonra "nasıl bir bağımsızlık düşünebildiklerini" sordu. Yaklaşan felâketi önlemek için henüz çok geç olmadığını belirterek, İngilizlerin Filistin'i fethetmeden evvel gerçeği görmeleri gerektiğini bildirdi. Anlamaları ve itiraf etmeleri halinde ayaklanmaya yönelik genel af ilan edilerek meselenin halledileceğini açıkladı. Ayrıca "bu mektubu yazmakla, dinî bir vazifeyi ifa ettiğime inanıyorum. Sorumluluk bunu takdir edemeyenlere ait olacaktır" dedi.²⁹ Yine aynı tarihlerde bazı gazete ve dergilerde; Türkler ve Arapların kardeş olduğuna dikkat çeken ve Müslümanlar arasındaki ayrılıkçı hareketlerden sadece sömürgeci güçlerin yararlanacağını, İslam dünyasının ise bütünüyle zarar göreceğini izah eden yazılar yayınlandı.³⁰ Ne var ki yapılan uyarılara ve alınan tedbirlere rağmen isyanın Filistin'e yayılması önlenemedi. Öte yandan lider olan veya aktif olarak çalışan bazı siyonistlerin Filistin'den sürgün edilmelerine,³¹ tespit olunan casusların tutuklanmalarına, hatta bazılarının idam edilmelerine rağmen, oluşturdukları casusluk ağı erkenden çökertilemedi. İngiliz istihbarat birimlerine stratejik nitelikteki bilgileri aktarmayı başardılar.³² Ayrıca İngiliz ordusunda oluşturulan Yahudi birliklerine Filistin'deki Yahudilerden gönüllü olarak katılanlar oldu.³³ Akabinde kendi askerî teşkilatlarını kurdular.³⁴ Böylece Arapların ve Yahudilerin katkısıyla İngilizlerin işi kolaylaştı ve Kudüs'ü ele geçirdiler. General Allenby 9 Aralık 1917'de Hazreti İbrahim Kapısı'ndan (Babu'l-Halil) şehre girdi.

²⁶ Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Çev.: Osmanlı Askerî Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yay. Haz.: Muzaffer Albayrak, 3. bs., Yeditepe Yay., İstanbul 2007, s. 224, 250; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, Kısım: 3, 2. bs., TTK Yay., Ankara 1983, s. 335, 429.

²⁷ BOA, HR.SYS, 2333/4, (13 Kasım 1917). İngiltere, Balfour Bildirisi'ni resmen Ocak 1918'de Şerif Hüseyin'e bildirdi. Bkz.: Bayur, *a.g.e.*, s. 344; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 33.

²⁸ Bayur, *a.g.e.*, s. 343.

²⁹ Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1982, s. 149-150.

³⁰ Bayur, *a.g.e.*, C. III, Kısım: 4, s. 492-495.

³¹ Sürgün edilenler arasında, 14 Mayıs 1948'de İsrail'in ilk başbakanı olacak olan David Ben Gurion da vardı. Gurion, Filistin'deki genç önderler içinde silahlı mücadeleyi savunuyor ve bunun için çalışıyordu. Bkz.: Robert St. John, *Ben-Gurion*, Doubleday Co., New York 1959, p. 31-32.

³² Geniş bilgi için bkz.: Cevat Rifat Atilhan, *Filistin Cephesinde Yahudi Casuslar*, Üstün Eserler Neşriyatevi, İstanbul 1947; Anita Engle, *The Nili Spies*, Frank Cass Co. Ltd., London 1997; Necmettin Alkan, *Ortadoğu'da Casuslar Savaşı NİLİ*, Kronik Kitap Yay., İstanbul 2017.

³³ BOA, HR.SYS, 2456/21, (24 Ağustos 1918).

³⁴ BOA, HR.SYS, 2458/52, (20 Eylül 1918).

İngiltere'nin Balfour Bildirisi'yle ortaya koyduğu Filistin politikası, Eylül 1918'de Filistin topraklarına yönelik işgalin tamamlanması ve askerî idarenin kurulmasıyla güçlendi. Bununla birlikte İngiltere'nin bölgeye nüfuz edebilmesi ve emniyet içinde idare edebilmesi için Arap halkının desteğine ihtiyacı vardı. Bu sebeple Arap-Yahudi işbirliğini sağlamayı ve iki tarafında katıldığı bir modeli inşa etmeyi hedefledi, ancak başarılı olamadı. Zira Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesi siyonistlerin cesaretini ve hareket kabiliyetini sınırsız ölçüde artırdı. Nitekim Balfour Bildirisi'nin birinci yıldönümünü törenlerle kutladılar, gösteri yürüyüşü düzenlediler ve gerginlik yaratmaktan çekinmediler.³⁵

İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e Filistin'de hiçbir halkın diğerine tabi olmayaacağı ve özel bir rejimin tatbik edileceği hususunda teminat vermesi ve oğlu Faysal'ın Hicaz Arap Devleti adına Dünya Siyonist Teşkilatı lideri Chaim Weizmann ile 3 Ocak 1919 tarihinde bir anlaşma imzalaması³⁶ beklenen sonucu vermedi. Zira Suriye'de güçlenen Arap milliyetçiliği hareketi, Filistin'i Suriye toprakları arasında göstermekte ve Yahudi millî yurdunun kurulmasına karşı çıkmaktaydı. Aynı zamanda Filistin'de siyonist harekete ve İngilizlerin siyonizm yanlısı tutumuna karşı tepki gösteren Müslüman, Hristiyan dernekler kurulmuş³⁷ ve böylece Filistin'i ifade eden Güney Suriye fikri güçlenmişti. Suriye Millî Kongresi'nin 1920 Mart'ında Şam'da toplanarak Faysal'ı Suriye Kralı ilan etmesi, Faysal'ın Weizmann'la yaptığı işbirliği anlaşmasını sona erdirdiği gibi, Filistin'i Suriye'nin güney bölgesi olarak gören Arapları da umutlandırmış oldu. Kongrenin "*Suriye*" dediği topraklar, Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün'ü içine alan "*Büyük Suriye*" idi.³⁸

Ne var ki İtilaf Devletleri'nin hazırladığı haritalar çok farklıydı. 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında toplanan San Remo Konferansı'nda Suriye ve Lübnan, Fransız mandasına; Filistin, Ürdün ve Irak, İngiliz mandasına verildi. Ayrıca Filistin'de Yahudi millî yurdunun kurulması ve bu görevi İngiltere'nin üstlenmesi kararlaştırıldı.³⁹ Böylece Osmanlı toprakları üzerinde ihdas edilen Suriye adlı ülke, henüz kurulmadan parçalandı. Bu doğrultuda Güney Suriye olarak adlandırılan Filistin topraklarının büyük bir kısmı, konferansın akabinde İngiltere tarafından Ürdün olarak bölündü, kalan topraklar üzerinde de Yahudi devletinin inşasına başlandı. Suriye tarafında ise, Temmuz ayında Fransız ordusu Şam'ı işgal ederek Kral Faysal'ı devirdi ve Fransız manda idaresi kuruldu. Daha sonra Beyrut merkezli Lübnan Devleti'nin kurulduğu ilan edildi.

Konumuz açısından önemli olan husus şu ki, Arap milliyetçilerinin Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kurmak istedikleri bağımsız ve büyük bir Arap devleti yerine, çok sayıda küçük devletin kurulması ve manda idarelerine mahkum edilmesi, Arap dünyasında kelimenin tam anlamıyla hayal kırıklığı

³⁵ Zvi Elpeleg, *Filistin Ulusal Hareketinin Kurucusu Hacı Emin el-Hüseyinî*, Çev.: Dilek Şendil, İletişim Yay., İstanbul 1999, s. 12.

³⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 33.

³⁷ Elpeleg, *a.g.e.*, s. 12-13.

³⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 35.

³⁹ Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1981, s. 445-566.

yarattı. Hiç şüphesiz Filistinli Araplar bu durumdan daha fazla etkilendiler ve bağımsız Suriye'nin bir parçası olmak hedefinden, bağımsız bir Filistin kurmak hedefine yöneldiler. Böylece Filistin milli hareketi teşekkül etti.

Filistin milli hareketi, farklı yerlerde gizli veya açık birçok teşkilatın kurulmasıyla gelişti, ancak İngilizlerin çizdiği harita hareketin alanını daraltmış bulunuyordu. Daha evvel Filistin olarak adlandırılan topraklar, güneyde Akabe Körfezi'nden başlayan ve Lut Gölü'nden geçerek kuzeyde Suriye sınırına ulaşan bir hatla bölünmüş, doğusu Ürdün, Akdeniz'e açılan batısı Filistin yapılmıştı. Başka bir ifadeyle Kudüs ve Yahudi yerleşim alanlarının bulunduğu topraklar Filistin olarak ayrılmıştı. Dolayısıyla Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın Emirliği'nde kurulan ve Filistin'i bölen Ürdün Devleti, aynı zamanda Filistinlileri de bölmüş oluyordu. Hatta Filistin'de kalan Araplar için geleceği belirsiz, çatışmaların yaşandığı topraklarda kalmak yerine, Ürdün'e geçmelerinin yolu da açılmış olmaktaydı. Böylece yeni göçlerle Yahudi nüfusunun hızla artmaya devam ettiği, buna mukabil Arap nüfusunun azaldığı bir süreç ortaya çıktı. Zaten Filistin olarak belirlenen toprakların Ürdün'e göre çok küçük olmasıyla Yahudi nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı yükselmiş, zamanla denetim sağlamaları kolaylaşmıştı.

Filistin milli hareketinin en temel meselesi ise, hareketi oluşturan gruplar ve teşkilatlar arasında merkezi bir yapının olmamasıydı. Ayrıca mücadele dönemlerinin ilk yıllarında bağımsız bir İslam devleti olmadığı için dış destekten de mahrumlardı. Buna karşılık Filistin'e Yahudi göçlerini organize eden ve Yahudi toplumunu devletleşme aşamasına hazırlayan siyonistler ise uluslararası bir güce ve merkezi bir yapıya sahiplerdi. Hiç şüphesiz Filistin'e yerleşmiş bulunan bütün Yahudiler siyonist değildi. Dini ve siyasi sebeplerle siyonizme karşı olanlar da vardı, ancak İngiliz manda idaresi yalnız Dünya Siyonist Teşkilatı'nı ve bağlı kuruluşlarını muhatap kabul ediyordu. Fraser'in verdiği bilgilere göre; İngiltere bu yöndeki politikasını daha ilk günden itibaren açıklamıştı.⁴⁰ Dolayısıyla Yahudiler arasında ihtilaf olsa da nihai olarak karar veren ve süreci belirleyen bir merkezleri vardı. İngiltere'nin verdiği çok açık desteğin yanı sıra giderek siyonizmin merkezi haline gelen Amerika'nın da desteğine haiz olmaları güçlerini artırmaktaydı. Şu hususu da ilave etmek gerekir ki, Filistin'deki Yahudi örgütlenmesi ikili bir yapıya sahipti. Bir taraftan yasal özelliği ile açıktı, diğer taraftan yasadışı olarak gizliydi.⁴¹

Filistin Yahudileri adına Dünya Siyonist Teşkilatı'nı muhatap kabul eden İngiltere, esasında Filistin'i tamamen bir Yahudi yurdu olarak değerlendiriyordu. Nitekim Filistin'i idare etmek üzere siyasi kimliğiyle tanınmış bir Yahudi olan Sir Herbert Samuel'i Yüksek Komiser olarak ataması bir tesadüf değildir. 30 Haziran 1920'de Filistin'e gelen Samuel; "ben M.Ö. 40'daki son Makkabi lideri II. Hyrscanus'tan bu yana Filistin'deki ilk Yahudi liderim" dedi.⁴² Böylece

⁴⁰ T.G. Fraser, *The Middle East 1914-1979*, St. Martin's Press, New York 1980, s. 21-22.

⁴¹ Steven Wagner, *Britain and the Jewish Underground, 1944-1946: Intelligence, Policy and Resistance*, Thesis of Master, University of Calgary, Department of History, Calgary-Alberta 2010, p. 19.

⁴² "Sir Herbert Samuel", www.jewishhistory.org/sir-herbert-samuel, Erişim Tarihi: 07.09.2017.

Filistin'in Yahudileşmesi süreci yeni bir aşamaya ulaştı. Filistin Arap Cemiyeti, Samuel'in yüksek komiser olarak atanmasını kınayan bir bildiri yayınlarak, duyulan rahatsızlığı kamuoyuna açıkladı.⁴³ Samuel tepkileri azaltmak ve yeni bir dönemin başladığını yansıtmak maksadıyla siyasi suçlular için genel af ilan etti, Araplar adına yetkili bir komitenin kurulmasını sağladı ve iki toplumlu bir Filistin gerçeğine uygun hareket edeceği izlenimi vermeye çalıştı. Böylece ilk yıllar barış ortamını sağlamada başarılı oldu. Kendi ifadesiyle küçük olaylar dışında bir tatsızlık yaşanmadı.⁴⁴ Bununla birlikte İngiltere'nin ilk günden itibaren uyguladığı Arapları, Yahudileri ve Hristiyanları ortak olarak yönetime dâhil etmek ve böylece Yahudi varlığını meşrulaştırmak politikası başarılı olmadı. Araplar İngiltere'nin bu yöndeki hiçbir projesine rıza göstermediler, oluşturulan ortak birimlere katılmadılar, temsilci vermediler. Siyonistler, Samuel'in "*tarafsız kalmaya ve Arapların güvenini kazanmaya çalıştığını*" belirtmelerine⁴⁵ rağmen, Araplar hiçbir vakit güven duymadılar.

Samuel'in kurulmasını sağladığı Araplar adına yetkili komite; müftüler, belediye başkanları, eşraftan ve köklü ailelerden gelen temsilciler ve İngiliz idaresinin yetkililerinden oluşmakta ve Müslümanların dinî ve hukuki işlerini yürütmekteydi.⁴⁶ Hiç şüphesiz İngiliz manda idaresi bu komite vasıtasıyla idari açıdan kolaylık sağlamak ve gizli teşkilatlanmaları zayıflatmak istiyordu. Bu komitenin hazırladığı rapor doğrultusunda 1922 yılında Yüksek İslam Konseyi kuruldu ve başkanlığına genç yaşta Kudüs Müftüsü olan Hacı Emin el-Hüseynî atandı.⁴⁷

Siyasi gelişmelerin yoğunluğu konseyi siyasetin içine çekerken, Emin el-Hüseynî de dinî kimliğinden daha çok siyasi bir lider olarak öne geçti. Filistin'e Yahudi göçlerinin devam etmesi ve Yahudilerin giderek iktisadi hayata hâkim olması Arapların tepkisini artırıyordu. İngiliz manda idaresinin uyguladığı politikalar sonucu iki toplum arasında çok büyük iktisadi ve sosyal farkların meydana geldiği aşikârdı. Arapların çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaya ve geçimlik tarımla uğraşmaya mahkûm olurken, Yahudiler şehirlerde yoğunlaşmaya başlamış, sanayi ve ticarete hâkim olmuşlardı. Bu değişimin bir yansıması olarak, kırsal kesimde yaşayan Yahudiler de sanayi ve ticaretle bağlantılı tarıma yöneldiler. Zaten Hayfa'dan Yafa'ya kadar sahil bölgelerine ve verimli arazilere sahiplerdi. Böylece Yahudilerin zenginleşmesi nüfuslarını ve nüfuslarını artıran bir başka faktör oldu. Bu durum doğal olarak eğitim hayatına

⁴³ Elpeleg, *a.g.e.*, s. 30.

⁴⁴ Elpeleg, *a.g.e.*, s. 36.

⁴⁵ <http://www.zionistarchives.org/il/en/AttheCZA/AdditionalArticles/Pages/Samuel.aspx>, Erişim Tarihi: 18.05.2019.

⁴⁶ Elpeleg, *a.g.e.*, s. 37.

⁴⁷ Hacı Emin el-Hüseynî (1897-1974) bir süre Mısır'da Ezher Üniversitesi'nde tahsil gördü. Daha sonra İstanbul'da devam ettiği Harbiye Mektebi'nden mezun oldu ve Osmanlı Ordusu'nda görev yaptı. Ailesi Filistin'in varlığı ve nüfuzlu ailelerindedir. Öyle ki Kudüs ve Hayfa belediye başkanları daima bu aile mensuplarından olurdu. Bu sebeple İngiliz Askerî Mahkemesi tarafından siyasi suçlu olarak gıyabında verilen mahkûmiyet kararı kaldırılmış ve Kudüs Müftüsü olan ağabeyi Kâmil el-Hüseynî'nin vefatıyla boşalan müftülüğe atanmıştır. Bkz.: Elpeleg, *a.g.e.*, s. 31-41; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 41; Velid el-Arid, "Emin el-Hüseynî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, s. 116-117.

da yansıdı ve Araplar ilk tahsil seviyesini aşmadan, onlar yükseköğretime başladılar. Öyle ki, Kudüs İbrani Üniversitesi'nin kuruluş çalışmalarına İngiliz işgalinin ilk aylarında başlanmış ve 1925 yılında eğitim ve öğretime açılmıştı.

Filistin adıyla bölünen toprakların giderek bir Yahudi devleti haline geldiği ve Arapların da çaresiz bırakılmak istendiği anlaşılıyordu. Bunun için hem İngiliz manda idaresine hem de Yahudilere karşı mücadele eden gizli teşkilatlar güçlendiler, ancak Emin el-Hüseyni resmî ve meşru bir lider konumunda olduğu için daha güçlü ve daha etkiliydi. Resmî sıfatı ile yalnız Arap dünyasında değil, bütün İslam ülkelerinde tanınıyordu. Sadece Mescid-i Aksa ve Kubbetu's Sahra Mescidi'nin tamirati⁴⁸ için yaptığı temaslar ve topladığı yardımlar ile Harem-i Şerif'in Yahudi tasallutu altında olduğuna dair açıklamaları bile tanınması için yeterliydi. Dolayısıyla 1928 yılının sonlarından itibaren Filistin millî hareketine ivme kazandıran lider olarak öne geçmiş bulunuyordu. Nitekim Harem-i Şerif konusuna dikkat çektiği için Yahudilere karşı tepkiler yükselmiş, yapılan miting ve basın açıklamaları ile Filistin mücadelesi millî bir boyut kazanmıştır. Bununla birlikte millî birliğin tesis edildiği söylenemez. Köklü ve nüfuzlu ailelerin etkin olma, liderliği elinde tutma çabaları parçalanmanın en önemli sebebini oluşturuyordu.

Harem-i Şerif kavramı ve Kudüs adı, Filistinli Arapların millî direnişini ifade etmekte ve bütün dünya Müslümanlarının hemhâl olmasını sağlamaktaydı, ancak İslam dünyası her bakımdan çok zayıf ve birlikten mahrumdu. Amaç ve güç birliği sağlayabilmek için yapılan çalışmalardan ise bir sonuç alınmıyordu. Daha çok Emin el-Hüseyni'nin çabalarıyla toplanan İslam Konferansları ise, yalnız Filistin meselesine odaklanma yerine, aynı zamanda Arap Birliği ve İslam Birliği konularını ele aldığı için yeni tartışmalara, hatta yeni bölünmelere sebep oluyordu.

1 Kasım 1928 tarihinde Emin el-Hüseyni'nin başkanlığında Kudüs'te toplanan İslam Konferansı, Ağlama Duvarı olarak bilinen Batı Duvarı'nın Müslümanlara ait olan mülkiyetinin ve hukukunun değiştirilmemesi için İngiltere'yi ve İslam devletlerini uyardı.⁴⁹ Zira bu konu Müslümanlarla Yahudiler arasında sürekli gerginliğe sebep olmakta ve büyük çatışmalara zemin oluşturmaktaydı. Nitekim 1929 yılı Ağustos ayında birçok kişinin ölümüyle sonuçlanan ve bir ayaklanmaya dönüşen çatışmalar oldu.⁵⁰ Olaylar üzerine Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen Uluslararası Araştırma Komisyonu; duvarın Müslümanlara ait olduğuna, ancak Yahudilerin de orada dua etme haklarının bulunduğu karar vermiş olmasına rağmen,⁵¹ çatışmalar sonraki yıllarda da devam etti. Aslında Yahudilerin Batı Duvarı önünde dua

⁴⁸ Söz konusu tamirati, Yüksek İslam Konseyi'nin daveti üzerine 1922-1926 yılları arasında Türkiye'nin ünlü mimarlarından Kemalettin Bey yönetmiştir. Bkz.: Yıldırım Yavuz, "Mescid-i Aksa ve Mimar Kemalettin", 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, C. III, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995, s. 471-485.

⁴⁹ Elpeleg, *a.g.e.*, s. 49-50.

⁵⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 40.

⁵¹ *The Rights and Claims of Moslems and Jews in Connection with the Wailing Wall at Jerusalem*, The Institute for Palestine Studies Press, Beirut 1968, s. 73-76. Aktaran: Türkkaya Ataöv, "Kudüs ve Devletler Hukuku", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 35, Sayı: 1, Ankara 1980, s. 36-37.

etmelerinde Müslümanlar açısından bir sakınca bulunmuyordu, ancak söz konusu duvar Hz. Süleyman Mabedi'nin günümüze intikal eden kısmı olup, Yahudiler tarafından sahiplenildiği için mesele olmaktadır. Kaldı ki o yıllarda gündeme getirilmemekle birlikte, mabedin yeniden inşa edilmesine dair arzuları da biliniyordu. Bundan dolayı gelecek adına endişe duyulmakta ve mesele büyümekteydi. Çünkü söz konusu mabedin eski ölçülerine göre yeniden yapılabilmesi için Kubbetu's Sahra Mescidi'nin yıkılması gerekiyordu.

Kudüs özelinde yoğunlaşan tepkiler Filistin milli hareketini güçlendirmiş, İngiltere'yi de çözüm arayışına sevk etmişti. İngiliz Hükümeti hem Arapları hem de Yahudileri memnun etmek suretiyle manda yönetimini sorunsuz sürdürmek istiyordu. Bunun için Filistin'de hukuki ve iktisadi alanlarda incelemelerde bulunmak üzere Walter Shaw ve Sir John Hope Simpson başkanlıklarında iki ayrı heyeti görevlendirdi. Bu heyetlerin hazırladığı raporlar ışığında, İngiltere Sömürgeler Bakanı Lord Passfield (Sidney Webb); temel meselelere dikkat çeken ve bu meyanda çözüm yolu geliştirilmesini tavsiye eden raporunu Ekim 1930 tarihinde yayınladı. Siyasi, idari ve iktisadi düzenlemelerin daha fazla gecikmeden eş zamanlı olarak yapılması gerektiği belirtilen ve Passfield Beyaz Kitabı olarak anılan bu raporda;⁵² devam eden göçler sonucu yaklaşık bir milyon dönüm arazinin Yahudilerin eline geçtiği, böylece Arapların fakirleştiği ifade edilmektedir. Zira köylerde yaşayan 86.980 Arap ailesinden yaklaşık yüzde 30'unun toprağı bulunmuyordu. Bunun için göçlerin Filistin'in kapasitesine göre sınırlandırılması gerektiği ve toprak reformuna ihtiyaç olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Arapların Yahudi toplumunun mevcut konumunu kabullenmedikleri için siyasi süreçlere katılmadıkları ifade edilerek, iktisadi faktörler dikkate alınmadan iki toplumun birlikte yaşama arzularının gelişmeyeceğine dikkat çekilmektedir.

Anlaşılabileceği üzere, Passfield Beyaz Kitabı'nda doğru tespitlere dayalı bir değerlendirme yapıldığı için büyük ölçüde Arapların lehine olan görüşler söz konusuydu, ancak çözüme ulaşılması ve kalıcı barışın tesis edilmesi kolay değildi. Zira İngiltere'nin mandası altına aldığı toprakları Yahudilerin devlet kurmalarını kolaylaştıracak tarzda Ürdün ve Filistin olarak ikiye ayırması meselesinin temelini oluşturuyordu. Filistin topraklarını ve Arap nüfusunu bölen ve Yahudi nüfusunun yoğunlaştığı toprakları Filistin olarak adlandıran politikanın, Yahudi Yurdu'nun kurulmasını kabul eden Balfour Bildirisi'ne dayandığı açıktır. Bu sebeple tavsiye edilen iktisadi reformların uygulanabilirliği kadar, beklenen siyasi sonuçları vermesinin de ne derece zor olduğu biliniyordu. Nitekim Passfield Raporu Arapları memnun etmediği gibi, Yahudiler ve Dünya Siyonist Teşkilatı tarafından da tepkiyle karşılandı. Böylece Filistin'e olan Yahudi göçleri devam ederken, Yahudilerin sahip olduğu topraklar da mütemediyen genişledi.

Filistin milli hareketi güçlenmesine rağmen, siyasi ve iktisadi süreçler İngiltere'nin ve Dünya Siyonist Teşkilatı'nın inisiyatifinde gelişiyordu. Bunun

⁵² "Pre-State Israel: The Passfield White Paper (1930)", <http://www.jewishvirtuallibrary.org/the-passfield-white-paper>, Erişim Tarihi: 12.12.2017.

için Hacı Emin el-Hüseyinî, mücadeleyi yalnız Filistinlilerin veya yalnız bütün Arapların değil, bütün İslam dünyasının ortak davası haline getirmek istedi. Bu amaçla 7 Aralık 1931 tarihinde Kudüs'te İslam Kongresi'ni topladı. Kudüs'ün durumu ve gelecek açısından ortaya çıkan riskler üzerinde yoğunlaşarak, ortak duygu ve düşüncelerin oluşacağına inanıyordu. Esasında Arap Birliği ve İslam Birliği'ne dair fikirler yeni değildi, fakat meselenin Kudüs odaklı olarak ele alınmasının çıkış yolu olabileceğini düşünüyordu.

Kongreye katılım fazla oldu, fakat Yemen temsilcisi hariç katılanların hiç-biri resmî olarak yetkili değildi. Bu durum siyonizme karşı işbirliğini amaçlayan kongrenin uyandırdığı büyük yankıya mukabil, icra gücü son derece zayıf olan bir yapı ortaya çıkardı. Hiç şüphesiz İslam ülkeleri üzerinde nüfuz kuran Batılı devletlerin baskısı söz konusuydu. Ayrıca iç çekişmeler ve hilafet konusunun gündeme gelmesi ihtimali gibi hususlar kongrenin olumsuz taraflarını artırmıştı. Nitekim hilafetin ilgasından sonra Şerif Hüseyin ve Kral Fuad'ın halife olabilmek amacıyla tertipledikleri toplantılar unutulmadığı için Türkiye'den resmî olarak herhangi bir destek gelmedi. Hatta bu sebeple rahatsızlık duyulduğu ve Dışişleri Bakanlığı'nın gelişmeleri hassasiyetle takip ettiği TBMM'de yapılan açıklamalardan anlaşılmaktadır.⁵³ Dolayısıyla kongre üzerinde yoğunlaşan baskı ve endişeler sonucu beklenen verimlilik sağlanamadı. Eğitimden, teşkilatlanmaya kadar birçok konu üzerinde karar alınarak 17 Aralık'ta tamamlandı. Kramer'in konuyla ilgili yaptığı değerlendirmede; bu kongre sonucunda el-Hüseyinî'nin liderliğinin güçlendiği, fakat beraberinde muhalefetin de doğduğu ifade edilerek, Hüseyinî ailesine rakip olan Naşâşîbî ve Halidî ailelerinin Kudüs'te alternatif kongre düzenlediklerine dikkat çekilmektedir. Ayrıca bu kongre ile Kudüs ve Filistin meselesinin Panislamizm için önemli bir sebep haline geldiği de vurgulanmaktadır.⁵⁴

İslam dünyası için özelde Kudüs, genelde Filistin meselesinin ortak dava haline gelmesi önemliydi, ancak Kudüs'ün önde gelen ve kabile kültürüyle hareket eden ailelerinin liderlik konusunda anlaşamamaları büyük bir çelişkiydi. İngiliz idaresi bu durumdan fazlasıyla yararlanıyordu. Nitekim Türkiye'nin Kudüs Konsolosluğu'na ait bir raporda; el-Hüseyinî ve el-Naşâşîbî için "İngiliz adamları" ifadesi kullanılmaktadır.⁵⁵ Dolayısıyla haklarını savunmada zayıf kalıyorlar, meselenin merkezinde olmalarına rağmen, karar ve uygulamalarında stratejik bir bütünlük gösteremiyorlardı. Buna karşılık farklı ülkelerden gelen Yahudiler ise, ortak hareket tarzı geliştirmeyi başarmışlardı. Bu başarının arkasında ise, 1929 yılında Dünya Siyonist Teşkilatı'nın denetiminde kurulan ve İngiliz Hükümeti tarafından tanınan Yahudi Ajansı vardı. Dünyadaki bütün Yahudilerle irtibatı sağlamak, gönül bağı oluşturmak ve Filistin'de inşa olunan Yahudi devleti için katkılarını temin etmek amacıyla kurulan ajans, son derece etkili oldu.⁵⁶ Nitekim Elpeleg; siyonist olan ve olmayan yöneticile-

⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 1, C.V., 3.12.1931, s. 2-4.

⁵⁴ Martin Kramer, *Islam Assembled: The Advent of the Muslim Congresses*, Columbia University Press, New York 1986, s. 123-141.

⁵⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.259.745.3/9, 18 Eylül 1936.

⁵⁶ <https://www.jewishagency.org/who-we-are/>, Erişim Tarihi: 18.05.2019.

rin uyum içinde çalıştığı bu ajansın 1935'ten itibaren Filistin'deki Yahudilerin gayriresmî hükümeti konumuna geldiğini belirtmektedir.⁵⁷

Yahudilerin devletleşme süreci, Almanya'da Hitler liderliğindeki Nazi Parti'sinin 30 Ocak 1933 tarihinde iktidara gelmesiyle hızlandı. Zira devlet politikasına dönüşen Yahudi düşmanlığı dolayısıyla Almanya'daki ve komşu ülkelerdeki Yahudiler kitleler halinde Filistin'e göç etmeye başladılar. Aynı yıl Prag'da yapılan Dünya Siyonist Teşkilatı'nın toplantısında Almanya'nın politikasına dikkat çekilerek, Yahudi millî yurdunun mümkün olan süratle ve en geniş şekilde kurulması için karar alındı.⁵⁸ Böylece 1933-1936 döneminde 174.000 Yahudi göçmen daha Filistin topraklarına yerleştirildi.⁵⁹ Bu durum Filistinlilerin daha fazla tepki göstermelerine ve giderek artan çatışmalara yol açtı.

Çatışma ortamının derinleşmesiyle her iki tarafta gizli teşkilatlar ve silahlı unsurlar yaygın ve etkin hale geldi. Şu var ki, Yahudilerin Haganah adlı savunma teşkilatı 1920 yılında kurulmuştu ve merkezî bir yapıya sahipti. İngiliz manda idaresi resmî olarak tanımasa da işbirliği yapıyordu. Böylece milis özelliği 1936 yılından itibaren askeri bir yapıya dönüştü.⁶⁰ Filistin millî mücadelesini yürüten silahlı güçler ise, resmî bir destekten mahrum oldukları gibi, merkezî bir yapıya da sahip değillerdi. 20 Kasım 1935 tarihinde millî mücadelenin önemli liderlerinden Şeyh İzzeddin el-Kassâm'ın İngiliz güvenlik güçleri tarafından öldürülmesi, tepkileri ve millî heyecanı artırdı. 19 Nisan 1936'da ilk intifâda sayılan eylemler başladı.⁶¹ Nablus'ta hükümete karşı genel grev çağrısıyla başlayan eylemler etkili oldu. Bu durum Arap siyasi partilerini ortak hareket etmeye sevk etti ve el-Hüseynî Başkanlığı'nda Arap Yüksek Komitesi oluşturuldu. Yayınlanan bildiriyle yapılan grevin sürdürülmesi istendi. Böylece grevle başlamış olan eylemler, boykot ve şiddetle gelişerek büyük bir isyan hareketine dönüştü. Söz konusu isyan, ancak 30 Eylül 1937'den itibaren Arap Yüksek Komitesi üyelerine yönelik tutuklamalarla kontrol altına alınabildi. Hacı Emin el-Hüseynî de Lübnan'a gitmek zorunda kaldı.⁶² Buna rağmen isyanın tam olarak bastırılması 1939 yılı ortalarında mümkün oldu. Bu isyanla Filistin meselesi dünya kamuoyunda daha çok yer aldı ve İslam dünyasında ortak düşünce ve dayanışma duygusunu kuvvetlendirdi. Nitekim Irak ve Suriye başta olmak üzere birçok ülkede sivil inisiyatif geliştirdi ve Filistin Müdafaa Cemiyetleri kuruldu.

Olayların araştırılması için kurulan Lord William Robert Peel Başkanlığı'ndaki Kraliyet Komisyonu, taraflar arasında uzlaşma sağlanmasının mümkün olmadığı kanaatine ulaşarak hazırladığı raporda; Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında taksim edilmesi ve kurulacak iki devletin antlaşmalarla

⁵⁷ Elpeleg, *a.g.e.*, s. 65.

⁵⁸ Karasapan, *a.g.e.*, C. II, s. 162-164; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 42-43.

⁵⁹ "Immigration to Israel: The Fifth Aliyah (1929-1939)", <http://www.jewishvirtuallibrary.org/the-fifth-aliyah-1929-1939>, Erişim Tarihi: 25.12.2017.

⁶⁰ "Jewish Defense Organizations: The Haganah", <http://www.jewishvirtuallibrary.org/the-haganah>, Erişim Tarihi: 28.12.2017.

⁶¹ Mustafa L. Bilge, "Kassâm, İzzeddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 582.

⁶² Elpeleg, *a.g.e.*, s. 80-82, 91-92.

İngiltere'ye bağlı kalması tavsiyesinde bulundu. Kudüs'ün tarafsız bölge statüsüyle İngiliz mandasında kalması kaydıyla iki ülke sınırları ana hatlarıyla tespit edildi. Ayrıntılı ve kesin sınırların kurulacak bir komisyon tarafından belirlenmesi gerektiği açıklanarak, toprakların büyük bir kısmı Araplara bırakıldı. Nüfus oranları ve yerleşim bölgeleri dikkate alındığı için Yahudilere bırakılan kısım daha az, fakat daha çok sahil kesiminde ve verimli topraklardan oluşuyordu. Ayrıca Türk-Yunan nüfus mübadelesine benzer bir uygulamanın barışa katkı sağlayacağı belirtildi.⁶³

Peel Raporu büyük ümitlerle hazırlanmıştı, fakat Temmuz 1937'de yayınlandığında hem Araplar, hem de Yahudiler tarafından tepkiyle karşılandı. Yapılan değerlendirme ve buna bağlı olarak tavsiye edilen çözüm yolu mevcut şartlar dikkate alındığında gerçekçi görünüyordu. Ne var ki, Araplar kendi toprakları üzerinde küçük de olsa kolonizasyon hareketiyle ayrı bir devletin kurulmasına razı değillerdi. Yahudiler ise Filistin'in tamamına hâkim olmak istiyorlardı. Nitekim Armaoğlu, Ağustos 1937'de toplanan 20. Siyonist Kongresi kararlarında, kurulması öngörülen Yahudi devletinin Ürdün dâhil bütün Filistin'i kapsadığını belirtmektedir.⁶⁴ Ortaya çıkan tepkiler İngiliz Hükümeti üzerinde etkili oldu. Peel Raporu'nu temel alarak kesin sınırları tespit etmek üzere kurulan Sir John Woodhead başkanlığındaki teknik komisyonun hazırladığı rapor benimsenmedi. Ekim 1938'de yayınlanan raporda; göçlerle birlikte meydana gelen nüfus artışı ve toplam nüfusun dinlere göre dağılımı şöyledir:⁶⁵

Yıllar	Toplam Nüfus	Müslümanlar	Yahudiler	Hristiyanlar ve Diğerleri
1919	700.000	568.000	58.000	74.000
1922	752.048	589.177	83.790	79.081
1937	1.383.320	875.947	386.084	121.289

Taksim fikrinin kabul görmemesi üzerine İngiltere, tarafları uzlaştırmak için 7 Şubat - 17 Mart 1939 tarihleri arasında Londra'da bir konferans düzenledi.⁶⁶ Yaklaşan ikinci büyük savaşta Orta Doğu'da çatışmalı bir ortamda olmak istemiyor ve bunun için iki tarafı da memnun etmeyi amaçlıyordu. En önemlisi Filistin millî hareketinin zayıf taraflarına rağmen, Arap ve bütün İslam dünyasında etkili olduğunun farkındaydı. Bu sebeple düzenlediği konferansa Filistin temsilcilerinin yanı sıra, Ürdün, Irak, Suudi Arabistan, Yemen ve Mısır temsilcilerini de davet etti. Bununla birlikte konferans, Arap ve Yahudi temsilcilerin gerçeklerden çok ideallerine yönelik tasavvurları dolayısıyla başarılı olmadı.

⁶³ "British Palestine Mandate: Text of the Peel Commission Report (July 1937)", <http://www.jewishvirtuallibrary.org/text-of-the-peel-commission-report>, Erişim Tarihi: 25.01.2018.

⁶⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 56.

⁶⁵ *Palestine Partition Commission Report*, Printed And Published By His Majesty's Stationery Office, London 1938, p. 23. (<https://archive.org/details/WoodheadCommission/page/n21>)

⁶⁶ Karasapan, a.g.e., C. II, s. 188-191.

Anlaşılabacağı üzere 1918-1938 döneminde Filistin milli hareketi büyük ölçüde gelişti, fakat meseleyi halledebilecek bir güce erişemedi. Yahudilerin devletleşmekte olduklarını görmüş olmaları tepkilerini artırıyor, fakat süreci değiştirmeye güçleri yetmiyordu. Bu sebeple henüz ilk intifâdanın sürdüğü günlerde gençler arasında “*Filistin’in İngiliz boyunduruğundan ve Yahudi istilasından, ancak Türklerin yardımıyla kurtulabileceği fikri*” yerleşmeye başladı. Bu görüşler Filistin gazetelerinde yer aldı.⁶⁷ Peel Raporu’nun gündeme gelmesinden sonra, Türkiye beklentisi daha da arttı. Filistin gençliğinin yanı sıra Irak, Suriye ve Mısır gençleri arasında da yaygınlaştı.⁶⁸ Ancak Türkiye’nin önceliği Hatay’ın kurtarılması yönündeydi. Filistin konusuna bağlanması halinde, İngiltere ile dostluğuna halel gelmesi ve Hatay davasında önemli bir destekten mahrum kalması söz konusuydu. İngiltere ise yaklaşan yeni büyük savaş riskinin baskısı altındaydı. Bunun için Londra Konferansı’ndan hemen sonra yeni Filistin politikasını kesinleştirdi. Beyaz Kitap veya MacDonald Raporu adıyla anılan yeni politikanın esasları 17 Mayıs 1939’da açıklandı.

2. MacDonald Raporu ve Filistin Meselesinin Kronikleşmesi

MacDonald Raporu, dünyanın yeni bir savaşa sürüklendiği ve uluslararası ilişkilerin her zamankinden daha yoğun hale geldiği bir zamanda hazırlandı. İngiltere, Filistin üzerindeki inisiyatifini sürdürmek ve Orta Doğu’daki konumunu muhafaza etmek amacındaydı. Oysa San Remo Konferansı’nda Filistin mandası görüşülürken, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon hareket alanını genişletebilmek maksadıyla, “*Büyük Britanya’nın bu görevi kabul etmeye pek hevesli olmadığını*” ifade ederek, Filistin’in İngiltere’ye yük olacağı fikrini işlemişti.⁶⁹ 1939 yılında gerçekten yük haline geldiği, ancak bölge üzerindeki menfaatlerinin de daha fazla önem kazandığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple Filistin’deki Arap ve Yahudi toplumlarını kontrol altında tutabilecek bir siyasi dengeyi oluşturması gerekiyordu. İngiltere Sömürgeler Bakanı Malcolm MacDonald’ın söz konusu raporu bu amaçla hazırladığı açıktır.

Rapor ilan edilmeden evvel İngiliz hükümeti yetkilileri ile Arap hükümetleri temsilcileri Kahire’de tekrar bir araya geldiler. Arap temsilciler İngilizlerin tekliflerine karşı tadilat talebinde bulundular, fakat kabul edilmediği için anlaşma sağlanamadı. Arap Yüksek Komitesi Başkanı Emin el-Hüseyini tarafından Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Makamı’na iletilmek üzere Beyrut Başkonsolosluğu’na tevdi edilen 30 Mayıs 1939 tarihli arizada bu hususta bilgi verilmektedir. Ayrıca Kahire müzakeresinde ifade edilen İngiliz tekliflerinin Londra Konferansı’nda yapılan teklifler ile aynı olduğu, daha sonra açıklanan MacDonald Raporu’nun da farklı olmadığı, hatta bazı noktaların eksik bile olduğu belirtilmektedir.⁷⁰

Anayasa, göçmenlik ve arazi konularına açıklık getiren MacDonald Raporu’nun temeli, Filistinli Arapların ve Yahudilerin birlikte yaşamalarına ve on

⁶⁷ BCA, 490.1.0.0.607.102.13, 12 Ekim 1936.

⁶⁸ BCA, 030.10.266.793.28, 26 Mayıs 1938; BCA, 030.10.85.558.14, 4 Mart 1939.

⁶⁹ Olcay, *a.g.e.*, s. 559.

⁷⁰ BCA, 030.10.265.788.22, 12 Ekim 1939.

Yıl içinde bağımsız “Filistin Devleti”nin kurulmasına imkân verecek şartların oluşturulmasına dayalıydı. Ayrıca Filistin’in iktisadi kapasitesi dikkate alınarak Yahudi göçü sınırlandırılacak ve beş yıl zarfında 75.000 Yahudi göçmene izin verilecekti. Buna bağlı olarak Yahudilerin yeni arazi satın almaları da bazı şartlar dâhilinde sınırlandırılmaktaydı.⁷¹

Rapora hem Araplar hem de Yahudiler tepki gösterdiler. Öyle ki raporu resmi açıklamadan evvel öğrenen Dünya Siyonist Teşkilatı lideri Weizmann, MacDonal’dı yüzüne karşı ihanetle suçladı. Ayrıca raporun açıklandığı gün Filistin’deki Yahudi Ajansı’nın yayınladığı bildirimde; “İngiltere’nin Arap terörizmine boyun eğdiği” ifade edildi.⁷² Arap Yüksek Komitesi de 18 Mayıs’ta yayınladığı kısa beyanname ile Arapların talepleri karşılanmadığı için raporun reddedildiğini açıkladı. Daha sonra ayrıntılı bir “reddiye” hazırlanarak, Arapça ve İngilizce olarak yayınlandı.⁷³

Reddiyede öncelikli olarak; “Britanya hükümetinin manda ahdi uyarınca ifa ettiği görevlere bağlı kalacağını” açıklamış olmasına dikkat çekilerek, Arapların başlıca şikayetlerinin de bu ahdi vecibelerden kaynaklandığı belirtildi. Diğer taraftan, “on yıl içinde bağımsız Filistin hükümetinin teşkil olunacağına” dair ibarenin de kesin olmadığı vurgulandı. Zira o kadar uzun süreye rağmen nihai bir hüküm taşımadığı, “Arap ve Yahudiler arasındaki münasebetin yolunda gitmesine bağlı olduğu” ifade edilerek, bu durumda Yahudilerin “istiklâlin tahakkukuna” imkân vermeyecekleri ve bu kaydı bir silah olarak kullanacakları üzerine duruldu. Dolayısıyla on yıl sonra bile istiklâl konusunun Britanya hükümetinin kararına bağlı olduğu ve böylece muallakta kaldığı açıklandı.⁷⁴

Reddiyeye gerekçe teşkil eden bir başka husus anayasa konusudur. Raporunda; “emniyet ve nizamın teşekkülünden beş sene geçince Filistin halkından ve Britanya hükümeti tarafından münasip bir heyet kurulur. Bu heyet intikal devresi esnasında incelemelerde bulunur ve bağımsız bir Filistin devletinin anayasası için gerekli noktaları tavsiye eder” denilmekteydi. Arapların buradaki itirazı iki noktada toplandı: birincisi on yıllık geçiş döneminde millî bir anayasanın olmaması, ikinci olarak da anayasa heyetinde İngiliz temsilcilerine yer verilmesidir. Anayasanın halkın seçtiği temsilciler tarafından hazırlanması gerektiği ifade edilerek; “Britanya hükümeti temsilcilerinin iştirakine hak verecek bir kaidenin olmadığı” belirtildi. Ayrıca söz konusu heyetin sadece tavsiyede bulunmaya yetkili olmasıyla sürecin müphem bırakıldığına dikkat çekildi.⁷⁵

Göçmenlik ve arazi meselelerine açıklık getirilmeden evvel raporda geçen, “Filistin’de Yahudilerin millî vatanları” ibaresine gösterilen tepki de önemlidir. Kendi ilkelerine sadakatlerini yansıtan sert bir yaklaşımla; “Arap milleti Yahudiler için bir millî vatan tanımaz ve onu en mukaddes hukukuna tecavüz

⁷¹ <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/small/cab-24-286-CP-114-1.pdf>, Erişim Tarihi: 14.05.2019; Karasapan, a.g.e., C. II, s. 192-195.

⁷² Armaoğlu, a.g.e., s. 59-60.

⁷³ BCA, 030.10.265.788.22.

⁷⁴ BCA, 030.10.265.788.22/2-3.

⁷⁵ BCA, 030.10.265.788.22/4-5.

eden ve kuvvete dayanan bir açık düşmanlık sayar” denildi. “Filistin’in yirmi seneden beri çektiklerinin temel sebebinin bu milli vatan meselesi” olduğu ifade edilerek, “Yahudilere milli vatan tesis edecek bir anayasaya veya bir antlaşmaya el sürecek bir Arap’ın Filistin’de bulunmadığı” belirtildi.⁷⁶

Birbiri ile ilişkili olan göçmenlik ve arazi konusu ise, Araçların tepkilerini artıran hususlar oldu. Zira Filistin’e yapılacak yeni Yahudi göçünün 75.000 kişiyle sınırlandırılmasının ve buna bağlı olarak Yahudilerin yeni arazi satın alabilmelerinin bazı şartlara dayandırılmasının olumlu bir tarafı bulunmadı. 450.000 kişiye ulaşan Yahudi nüfusunun, Filistin toplam nüfusunun üçte birine yakın olduğuna dikkat çekilerek, ilave 75.000 kişiye ihtiyaç olmadığı açıklandı. “Filistin Araçları kabul istidadı göstermedikçe artık Yahudi göçüne müsaade edilmez” ifadesi memnuniyetle karşılanmakla birlikte, konunun bütünlüğü dikkate alındığında “bir yanılmaca olduğu” hissini uyandıran ifade edildi. Ayrıca Filistin’in bölgelere ayrılarak, “birinde arazinin Araçlardan Yahudilere intikalinin yasaklanması, bir kısmında sınırlandırılması ve diğerinde de serbest bırakılması” kaydı, “eksik tedbir” olarak değerlendirildi. Kaldı ki bu hükmün bile kalıcı olmadığı, “yüce komiserin” gözden geçirmek ve tadil etmek hakkı bulunduğu belirtildi.⁷⁷

Reddiyenin sonuç kısmında ise; “Beyaz Kitabın kapsadığı siyasi sistem Araçların isteklerini tahakkuk ettirmiyor” denilerek, hasıl olan kanaat açıklandı. Buna göre; “bütün Filistin halkının menfaat ve refahının amaçlandığı” belirtilmesine rağmen, müphem bırakılan, açıklanması ve sınırlandırılması gereken birçok nokta bulunmaktadır. Ayrıca vaat olunan bağımsızlığın bazı şart ve kayıtlara bağlandığına, asıl illet ve dert olan Yahudilerin milli vatan meselesinin olduğu gibi devam ettiğine, yeni göçlere ve arazi satışlarına imkân verildiğine dikkat çekildi.⁷⁸

Raporda sunulan ayrıntılar bir tarafa Araçların kabullenmekte zorlandıkları asıl husus, projenin dayandığı ortak devlet esasıydı. Zira toprakları üzerinde bir Yahudi devletinin kurulmasına razı olmadıkları gibi, paylaşmak zorunda kaldıkları toprakları üzerinde ayrıca siyasi hak ve yetkilerini de paylaşmak istemiyorlardı. Bu konuda kararlı ve kati bir tutum içindeydiler. Bununla birlikte içinde buldukları fiili durumu açıklıkla tahlil edebildikleri söylenemez. Buradan hareketle MacDonald; hazırladığı raporun kabul edilmesi için, “Araçlar bu eşsiz fırsatı geri tepmemeli” demişti. Doğrusu Arap Yüksek Komitesi üyeleri arasında farklı düşünen ve kabul edilmesi eğiliminde olanlar vardı, ancak el-Hüseyni’nin başkanlığında Lübnan’da yapılan toplantıya katılmadılar.⁷⁹ Böylece Arap Yüksek Komitesi, “son sözü Araçların söyleyeceğine ve Filistin’in bağımsızlığını kazanarak Arap Birliği içinde yer alacağına olan inancını” muhafaza ederek tutumunu değiştirmede.⁸⁰

⁷⁶ BCA, 030.10.265.788.22/5.

⁷⁷ BCA, 030.10.265.788.22/6-8.

⁷⁸ BCA, 030.10.265.788.22/8-9.

⁷⁹ Elpeleg, a.g.e., s. 98.

⁸⁰ BCA, 030.10.265.788.22/9.

MacDonald Raporu açıklanmadan evvel Türk istihbaratı, “*el-Hüseyin’in İngilizlerle yaptığı müzakere sonucu anlaşma sağladığına*” dair bilgi almıştı.⁸¹ Ancak altı maddede özetlenen anlaşma esasları ile açıklanan rapor arasında önemli farklar bulunuyordu. Anlaşmanın temeli Filistin’de geçici bir hükümetin kurulması ve akabinde seçim yapılarak kurucu meclisin oluşturulması ve anayasanın hazırlanmasına dayalıdır.⁸² Bu kararın MacDonald Raporu’nda böyle olmadığı ve kesin olmayan ifadelerle sürecin belirsiz hale getirildiği açıktır. Dolayısıyla istihbarat raporu doğru ise, İngilizlerin anlaşma esaslarını rapor haline getirirken değişiklik yaptığı anlaşılmaktadır. Zaten el-Hüseyin ile yapılan müzakerenin resmî özellikte olması söz konusu değildir. Tutuklanmamak için Filistin’i terk eden bir liderle muhtemelen istihbarat görevlileri görüşmüş olmalıdır. Bununla birlikte İngiliz hükümetinin tek tarafı olarak anlaşma üzerinde bazı değişiklikler yapmış olması, el-Hüseyin başta olmak üzere Arap Yüksek Komitesi üyelerini olumsuz karar almaya sevk etmiştir. Eğer söz konusu müzakerede istihbarat raporunda belirtildiği gibi bir anlaşma sağlanamamış ise, bu durumda İngiltere’nin kendi çözüm yolunu dayattığı anlaşılmaktadır. Ne var ki, el-Hüseyin her iki halde de zor durumda kalmış oluyordu. Zira “*evet*” veya “*hayır*” demesinin liderliği açısından ilk bakışta başarılı bir yönü görünmüyordu. Bununla birlikte, şahinler arasında liderliğini sürdürebilmesi “*hayır*” demesine bağlıydı ve öyle yaptı.

MacDonald Raporu’nun hem Araplar hem Yahudiler tarafından reddedilmiş olması, taraflar arasında bir uzlaşmanın mümkün olmadığı kanaatini kuvvetlendirdi. İngiliz hükümeti için Filistin’in taksim edilmesi veya ortak Filistin devletinin kurulması artık imkânsız görünüyordu. Halbuki Arapların ve Yahudilerin razı oldukları bir model geliştirmek suretiyle; Filistin üzerindeki nüfuzunu sürdürmek, Arapların Almanya’ya yaklaşmasını önlemek, Yahudilerin iktisadi alandaki güçlerinden ve uluslararası teşkilatlı yapısından yararlanmak istiyordu. Taksim fikrinden vazgeçilmiş olması Arapları memnun edebilirdi, fakat raporun çok açık olmayan ve kesinlik belirtmeyen ifadeleri kaygı vericiydi. Bilhassa beş yıl sonra gündeme gelecek olan anayasanın nasıl hazırlanacağına dair kesin hükümler bulunmuyordu. Ayrıca ortak devlet amaçlanmasına rağmen, Filistin’e olan Yahudi göçleri sonlandırılmıyor ve “*Yahudi millî yurdu*” tanımlamasından da vazgeçilmiyordu. Bu durumda sürecin nasıl işleyeceği şüpheliydi ve Filistin’in tamamen bir Yahudi devletine dönüştürülmesi ihtimali vardı. Yahudiler açısından bakıldığında ise, getirilen yeni model mevcut kazanımlarını daha ileri bir aşamaya taşıymıyordu. Hatta taksim projesinden daha kötüydü, çünkü Yahudi göçlerini ve yeni arazi alımlarını sınırlandırıyordu. Bu durumda Yahudi millî yurdunun bağımsız bir devlete dönüşmesi mümkün görülüyordu.

Peel Raporu’ndan sonra MacDonald Raporu’nun da reddedilmesiyle ortaya çıkan bir başka gerçek, İngiltere’nin Filistin politikasının artık sürdürülemez olmasıydı. Nitekim asayiş sağlamada giderek zorlandı, güvenlik yükü ağır-

⁸¹ BCA, 030.10.266.793.38, 5 Mayıs 1939.

⁸² Aynı belge.

laştı. Araplarla Yahudiler arasındaki gerginlik kısa zamanda artarak çatışma ortamı derinleşti ve Filistin meselesi kronikleşti. Bu süreç İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı büyük çaplı meseleler arasında gelişti ve Yahudilerin güç kazanacağı bir zemin oluşturdu.

3. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Filistin Meselesi

Savaş yıllarında Nazilerin Yahudilere karşı sürdürdüğü soykırım politikası Filistin'e yeni göçlerin yolunu açarken, Dünya Siyonist Teşkilatı'nı da etkili bir konuma getirdi. Yahudiler İngiltere'nin yeni Filistin politikasını tasvip etmiyorlardı, ama Almanya'ya karşı işbirliği yapıyorlardı. Öyle ki Filistin'e yerleşmiş bulunan Yahudilerden binlercesi İngiliz ordusuna gönüllü olarak katıldı. Böylece hem İngiliz hükümetinin hem de müttefiklerinin desteğini kazandılar⁸³ ve kendi orduları için gençlerini savaş ortamında eğittiler. Bir başka işbirliğini Filistin içinde sağladılar. İngiliz güvenlik güçleriyle birlikte köy ve şehirlerde arama yaparak, sakıncalı görülen şahısları ve halkın elindeki silahları topladılar.⁸⁴ Aslında kendileri silahlanırken, asayiş faaliyeti gibi görülen bu uygulamayla Arapları önemli ölçüde silahsızlandırdılar. Bu sırada el-Hüseynî, Lübnan'da bile kalamadı. Fransızların baskısı üzerine önce Bağdat'a, daha sonra da Roma'ya gitti.

Savaş yılları Filistinli Arapların tamamen yalnızlaştığı bir dönem oldu. Siyaseten bir bütünlük oluşturamamaları ve en kuvvetli konumda olan liderleri el-Hüseynî'nin kaçak duruma düşmesi bu yalnızlığın en önemli sebebiydi. Bununla birlikte İngiltere'ye karşı Alman yanlısı bir tercihte bulunmaları ve el-Hüseynî'nin 28 Kasım 1941 tarihinde Berlin'de Hitler ile görüşmesi stratejik hataları oldu.⁸⁵ Bu temaslar ve İngiltere'ye karşı yapılan cihat çağrıları Arapların lehine bir sonuç getirmediği gibi, haklarında olumsuz bir kanaatin oluşmasına yol açtı. Buna mukabil değişen şartları ve ortaya çıkan yeni süreci çok iyi değerlendiren Yahudiler, savaş sonrası şartlara hazırlıklı hale gelmişler, gerektiğinde kendi savaşlarını yapmak üzere silahlanmışlardı. George Kirk; Yahudilerin kaçakçılık yaparak veya İngiliz birliklerinden silah ve cephane çalarak silahlandıklarını ve İngiliz askerlerinin de yardım ettiklerini belirtmektedir.⁸⁶ Diğer taraftan savaşın sonuna doğru Yahudi Ajansı'nın Amerika'da kurulmasını sağladığı şirket vasıtasıyla birçok silahı, askerî malzeme-yi, gemileri ve uçakları satın alarak Filistin'e sevk ettiler.⁸⁷

Savaş şartlarından azami ölçüde yararlanan Yahudiler, aynı zamanda İngiltere'yi aşılması gereken bir engel olarak görmeye başladılar. İngiltere, İslam dünyasının tepkisini çekmemek ve Filistin üzerindeki denetimini kaybetme-

⁸³ Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Michael J. Cohen, *Palestine: Retreat From The Mandate, The Making of British Policy 1936-1945*, Paul Elek, London 1978, s. 98-124.

⁸⁴ BCA, 030.10.266.793.42, 22 Kasım 1939.

⁸⁵ Jeffrey Herf, *Nazi Propaganda for the Arab World*, Yale University Press, New Haven & London 2009, s. 76-78.

⁸⁶ George Kirk, *The Middle East in the War*, Oxford University Press, London 1952, s. 306-307; Aktaran: Armaoğlu, a.g.e., s. 62.

⁸⁷ Michael J. Cohen, *Palastine and the Great Powers 1945-1948*, Princeton University Press, Princeton 1982, s. 68; Aktaran: Armaoğlu, a.g.e., s. 65.

mek için MacDonalld Raporu'nda yer aldığı şekliyle Yahudilere toprak satışını 1940 yılından itibaren sınırlandırmıştı. Ayrıca kaçak göçlerle mücadele ediyordu.⁸⁸ Dünya Siyonist Teşkilatı 11 Mayıs 1942'de kabul ettiği Biltmore Programı ile bu duruma tepki göstermiş,⁸⁹ fakat İngiltere ile ilişkisini kesmemişti. Savaşın sonuna doğru tutumlarını değiştiren Yahudiler, İngiliz manda idaresine karşı ayaklandılar. Haganah, Irgun ve Lohmei adlı örgütler başta olmak üzere, silahlı bütün unsurlar İngiliz tesislerine, güvenlik güçlerine, hatta sivil memurlara bile saldırdılar. Terör eylemleri 1946 yılı sonuna kadar devam etti ve bu eylemler sonucunda çok sayıda İngiliz görevlisi hayatını kaybetti, askeri tesisler ve araçlar tahrip oldu.⁹⁰ İngiliz güvenlik güçleri tarafından yapılan baskınlarda çok sayıda teröristin tutuklanmasına ve önemli ölçüde silahların toplanmasına rağmen,⁹¹ kamu düzeni sağlanamadı. Esasen hücre tarzında çalışan Lohmei gibi örgütlerle mücadele etmek kolay değildi. Ayrıca Yahudi İstihbarat Servisi dünyanın büyük istihbarat teşkilatları arasına girecek kadar güçlüydü.⁹² Buna mukabil İngiltere kelimenin tam anlamıyla savaş yorgunuydu ve yıllarca Yahudi örgütlerle birlikte çalışmanın zorluklarını yaşıyordu.

Savaşın sona ermesiyle uluslararası zeminde sürecin tamamen aleyhlerine değiştiğini gören Filistin Arapları arasında MacDonalld Raporu'nun kabul edilmesi fikri güçlendi, ancak İngiltere'nin Filistin üzerindeki belirleyici gücü zayıflamış, Amerika faktörü öne geçmiş bulunuyordu. Nitekim Devlet Başkanı Truman'ın isteği üzerine Amerikalı ve İngiliz üyelerden oluşan Anglo-Amerikan Filistin Araştırma Komisyonu kuruldu. Komisyon; göçmen durumundaki Avrupalı Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesi, Yahudilerin Filistin'de serbest bir şekilde toprak satın alabilmesi ve Filistin'in İngiltere'nin yönetiminde kalması yönünde 20 Nisan 1946 tarihinde bir rapor hazırladı.⁹³ Bu rapora Filistinli Araplar şiddetli tepki gösterdiler. Bağdat'ta kurulmuş olan Filistin Müdafaa Cemiyeti tarafından Cumhurbaşkanı İnönü'ye gönderilen telgrafta; raporun çok ciddi olumsuzluklara yol açacağı belirtilerek, destek ve işbirliği talebinde bulunuldu.⁹⁴ Rapora İngiltere de tepki göstermişti, fakat Filistin'de gerginliğin artması ve sıkı yönetime rağmen asayişin sağlanamaması üzerine, meseleyi Birleşmiş Milletlere taşımaya mecbur kaldı. Konuyu incelemek üzere kurulan Filistin Özel Komisyonu; oy çokluğuna dayalı olarak Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında taksim edilmesine dair bir rapor ile birkaç üyenin desteklediği Federal Filistin Devleti kurulmasını teklif eden ikinci bir rapor hazırladı. Raporları değerlendiren yetkili komite oy çokluğu ile taksim raporu-

⁸⁸ Karasapan, *a.g.e.*, C. II, s. 198-199.

⁸⁹ "Zionist Congresses: The Miltmore Conference (May 6-11, 1942)", <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-biltmore-conference-1942>, Erişim Tarihi: 12.05.2019.

⁹⁰ Antony Best vd., *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, Çev.: Taciser Ulaş Belge, Siyasal Kitapevi, Ankara 2012, s. 135; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 65-68.

⁹¹ 29 Haziran 1946'da başlatılan Agatha adlı geniş çaplı operasyonda 2700 kişi tutuklandı, çok miktarda silah ele geçirildi ve Yahudi Ajansı'nın binalarında bulunan bütün belgelere el konuldu. Bkz.: Wagner, *a.g.e.*, s. 160-165; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 67.

⁹² Wagner, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁹³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 77-78.

⁹⁴ BCA, 030.10.266.793.46, 17 Mayıs 1946.

nu tercih etti. Bu rapor doğrultusunda 29 Kasım 1947'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yapılan oylamada taksim kararı kabul edildi.⁹⁵ Taksim kararının kabul edildiği oylamada Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri kabul oyu kullanırken, İngiltere çekimser kaldı. Türkiye, Arap ülkeleri ile beraber aleyhte oy kullandı. Türkiye'nin aleyhte oy vermesi yalnız Filistin'de değil, bütün Arap ülkelerinde memnuniyetle karşılandı.⁹⁶

Taksim kararından sonra İngiltere, 15 Mayıs 1948 tarihine kadar Filistin'deki kuvvetlerini çekeceğini açıkladı. Bu açıklama yeni çatışmalara sebep olurken, 14 Mayıs'ta Tel-Aviv'de toplanan Yahudi Millî Konseyi İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etti. Aynı gün Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak kuvvetleri üç istikametten Filistin'e girdiler, fakat başarılı olamadılar. Aksine İsrail ordusu, -taksim kararına göre- Filistin'e ait olan toprakların önemli bir kısmını ele geçirdi. Yüz binlerce Filistinli mülteci durumuna düştü.⁹⁷ Böylece yıllarca bitmeyen, ama daima Yahudilerin lehine gelişen Arap-İsrail savaşları ve gerginliği ortaya çıktı. Kronikleşen Filistin meselesi, sonraki yıllarda sadece Filistinli Arapların meselesine dönüştü.

Sonuç

Filistin meselesi, Filistin topraklarına yapılan Yahudi göçleriyle başladı ve İngiliz manda idaresi döneminde büyüdü. Bu dönemde Filistin'in siyasi coğrafyası ile demografik yapısı bütünüyle değişti. İngiltere, mandası altına aldığı toprakları Yahudilerin devlet kurmalarını kolaylaştıracak tarzda Ürdün ve Filistin olarak ikiye ayırdı. Ürdün Devleti kurularak Filistin'in bölünmesi, aynı zamanda Filistinlilerin de bölünmesi demektir. Araplar bu bölünmeyle ortaya çıkan siyasi, iktisadi ve sosyal meselelerle uğraşırken, Yahudiler devletleşme sürecine girdiler ve devlet teşkilatını teşkil eden kurumları gizli veya açık olarak kurdular. Böylece 2 Kasım 1917 tarihli Balfour Bildirisi'nde yer alan "Yahudi Millî Yurdu" tesis edildi. Bu gerçeğin bir sonucu olarak öncelikle Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında taksim edilmesi fikri ağırlık kazandı. Peel Raporu bu fikir doğrultusunda hazırlanan en önemli rapor olmakla birlikte taraflar kabul etmedikleri için tatbik edilemedi. Zira Araplar kendi toprakları üzerinde kolonizasyon hareketiyle bir devlet kurulmasına razı değillerdi. Yahudiler ise Filistin'in tamamına hâkim olmak istiyorlardı. Bu durum çatışma ortamını derinleştirdi ve Kudüs'ü nirengi noktası haline getirdi.

Kudüs, Filistin millî hareketinin lideri olan Hacı Emin el-Hüseynî'nin çabalarıyla Filistin meselesinin uluslararası zeminini kuvvetlendiren ve bu meydana İngiltere'nin işini zorlaştıran en önemli faktör oldu. Filistin meselesinin yalnız Filistinlilerin değil, bütün Arapların, hatta bütün İslam dünyasının ortak meselesi olduğu gerçeği böylece ağırlık kazandı. Nitekim dünyanın yeni bir savaşa sürüklendiği günlerde İngiltere, Orta Doğu'daki varlığı ile Filistin meselesi arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirmek durumunda kaldı. Bunun için meseleyi halletmek veya denetim altında tutabileceği bir süreci

⁹⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 84-89.

⁹⁶ *BCA*, 030.10.266.793.49, 8 Aralık 1947.

⁹⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 94-100; Best, *a.g.e.*, s. 144.

oluşturmak amacıyla, ortak Filistin devletinin kurulmasına yönelik 17 Mayıs 1939 tarihli MacDonald Raporu'nu açıkladı. Rapor, Araplar tarafından kabul edilmediği gibi, Yahudiler tarafından da şiddetli tepkiyle karşılandı.

Peel Raporu'ndan sonra MacDonald Raporu'nun da Araplar ve Yahudiler tarafından reddedilmesi, İngiltere'nin çelişkilerle dolu Filistin politikasının sürdürülemez olduğunu gösterdi. Nitekim manda idaresi sıkıyönetim uygulamalarına rağmen, kamu güvenliğini sağlayamaz hale geldi. Dolayısıyla MacDonald Raporu bir çözüm getirmediği gibi mesele kronikleşmesine yol açtı. Taksim edilemeyen ve üzerinde ortak bir devlet kurulamayan Filistin, böylece İngiltere'nin de kontrol edemeyeceği bir sürece girdi. İkinci Dünya Savaşı yıllarında değişen şartları ve İngiltere'nin içinde bulunduğu konjonktürü başarıyla değerlendiren Yahudiler, devletleşme sürecini tamamladılar. Filistin konusunda karar verici mevkide bulunan Arap liderleri ise, İngilizlerle işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ne isyan etmeleriyle başlayan öngörüsüz tutumlarını inatla sürdürdüler ve gerçekçi bir politika oluşturamadılar. Bu sebeple Filistin meselesi bitmedi. Dahası sonraki yıllarda Arap dünyasının ortak meselesi olmaktan çıktı ve sadece Filistinli Arapların meselesi olarak kaldı.

Kaynaklar

I. Belgeler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul.

BOA, *Babîli Evrak Odası (BEO)*, BEO, 107/7958, (16 Kasım 1892); BOA, BEO, 1946/145908, (7 Kasım 1902); BOA, BEO, 2412/180836, (17 Eylül 1904); BOA, BEO, 2866/214947 (5 Temmuz 1906); BOA, BEO, 3133/234941, (27 Ağustos 1907); BOA, BEO, 3782/283630, (22 Temmuz 1910); BOA, BEO, 3826/286904, (21 Kasım 1910); BOA, BEO, 3903/292714, (11 Haziran 1911); BOA, *Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemî (DH.MKT)*, 1787/10, (1 Aralık 1890); BOA, *DH.MKT*, 2025/36 (26 Kasım 1892); BOA, *DH.MKT*, 2043/94 (18 Ocak 1893); BOA, *Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS)*, 1779/43, (16 Şubat 1903); BOA, *HR.SYS*, 2333/4, (13 Kasım 1917); BOA, *HR.SYS*, 2456/21, (24 Ağustos 1918); BOA, *HR.SYS*, 2458/52, (20 Eylül 1918); BOA, *Hariciye Nezareti Tahriratı Hariciye Odası*, 130/11 (22 Mayıs 1893); BOA, *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı*, 228/30, (14 Nisan 1902); BOA, *Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Maliye Nezareti Maruzatı*, 23/8, (25 Temmuz 1902).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Ankara.

BCA, 030.10.259.745.3/9, 18 Eylül 1936; BCA, 490.1.0.0.607.102.13, 12 Ekim 1936; BCA, 030.10.266.793.28, 26 Mayıs 1938; BCA, 030.10.85.558.14, 4 Mart 1939; BCA, 030.10.266.793.38, 5 Mayıs 1939; BCA, 030.10.265.788.22, 12 Ekim 1939; BCA, 030.10.266.793.42, 22 Kasım 1939; BCA, 030.10.266.793.46, 17 Mayıs 1946; BCA, 030.10.266.793.49, 8 Aralık 1947.

II. Yayınlar

ALKAN, Necmettin: *Ortadoğu'da Casuslar Savaşı NİLİ*, Kronik Kitap Yay., İstanbul 2017.

ARMAOĞLU, Fahir: *Filistin Meselesi ve Arap - İsrail Savaşları (1948-1988)*, 2. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1991.

ASLAN, Taner: "Mehmet Asaf Bey ve Filistin Layihası", *Tarihin Peşinde*, Yıl: 8, Sayı: 16, Ekim 2016.

ATAÖV, Türkkaya: "Kudüs ve Devletler Hukuku", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 1, Ankara 1980.

ATILHAN, Cevat Rifat: *Filistin Cephesinde Yahudi Casuslar*, Üstün Eserler Neşriyatı, İstanbul 1947.

BAYUR, Yusuf Hikmet: *Türk İnkilâbı Tarihi*, C. III, Kısım: 3-4, 2. bs., TTK Yay., Ankara 1983.

BEST, Antony vd.: *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, Çev.: Taciser Ulaş Belge, Siyasal Kitapevi, Ankara 2012.

BİLGE, Mustafa L.: "Kassâm, İzzeddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001.

COHEN, Israel: *A Short History of Zionism*, Frederick Muller, London 1951.

COHEN, Michael J.: *Palestine: Retreat From The Mandate, The Making of British Policy 1936-1945*, Paul Elek, London 1978.

_____ : *Palastine and the Great Powers 1945-1948*, Princeton University Press, Princeton 1982.

Düstur, 1. Tertip, C. I, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289.

Düstur, 1. Tertip, C. III (Zeyl), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1293.

ELPELEG, Zvi: *Filistin Ulusal Hareketinin Kurucusu Hacı Emin el-Hüseynî*, Çev.: Dilek Şendil, İletişim Yay., İstanbul 1999.

ENGLE, Anita: *The Nili Spies*, Frank Cass Co. Ltd., London 1997.

ERKİN, Feridun Cemal: *Dışişlerinde 34 Yıl*, C. I, 2. bs., TTK Yay., Ankara 1987.

FRASER, T.G.: *The Middle East 1914-1979*, St. Martin's Press, New York 1980.

GÜRAN, Tefvik (Haz.): *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yılığ 1897*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 1997.

HADAWİ, Sami: *Bitter Harvest: Palestine Between 1914-1967*, 3. Edition, The New World Press, New York 1967.

HERF, Jeffrey: *Nazi Propaganda for the Arab World*, Yale University Press, New Haven & London 2009.

KARASAPAN, Celâl Tefvik: *Filistin ve Şark-ül-Ürdün*, C. I-II, Ahmed İhsan Basımevi, İstanbul 1942.

KARPAT, Kemal H.: *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çev.: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003.

KIRK, George: *The Middle East in the War*, Oxford University Press, London 1952.

KRAMER, Martin: *Islam Assembled: The Advent of the Muslim Congresses*, Columbia University Press, New York 1986.

KÜRKCÜOĞLU, Ömer: *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1982.

MC CARTY, Justin: *The Population of Palestine: Population History and Statistics of the Late Ottoman Period and the Mandate*, Columbia University Press, New York 1990.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. VI, İçtima Senesi: 3, 3 Mayıs 1327 (1911).

OLCAY, Osman: *Sevres Andlaşmasına Doğru*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1981.

Palestine Partition Commission Report, Printed And Published By His Majesty's Stationery Office, London 1938.

SANDERS, Liman von: *Türkiye'de Beş Sene*, Çev.: Osmanlı Askerî Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yay. Haz.: Muzaffer Albayrak, 3. bs., Yeditepe Yay., İstanbul 2007.

ST. JOHN, Robert: *Ben-Gurion*, Doubleday Co., New York 1959.

Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları - Sultan Abdülhamid, Haz.: Ali Ergenekon, Boğaziçi Yay., İstanbul 1990.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 1, C. V, 3.12.1931.

The Rights and Claims of Moslems and Jews in Connection with the Wailing Wall at Jerusalem, The Institute for Palestine Studies Press, Beirut 1968.

WAGNER, Steven: *Britain and the Jewish Underground, 1944-1946: Intelligence, Policy and Resistance*, Thesis of Master, University of Calgary, Department of History, Calgary-Alberta 2010.

Velid el-Arid: "Emin el-Hüseynî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995.

VITAL, David: *The Origins of Zionism*, Oxford University Press, London 1975.

YAVUZ, Yıldırım: "Mescid-i Aksa ve Mimar Kemalettin", 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, C. III, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995.

YİĞİT, Ali Ata: "19. Yüzyılda İzmit ve Çevresinde Gayrimüslim Nüfusun Yoğunlaşması ve Sonuçları", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, C. III, Ed.: Haluk Selvi vd., Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli 2017.

III. İnternet Yayınları

"British Palestine Mandate: Text of the Peel Commission Report (July 1937)", <http://www.jewishvirtuallibrary.org/text-of-the-peel-commission-report>, Erişim Tarihi: 25.01.2018.

"Immigration to Israel: The Fifth Aliyah (1929-1939)", <http://www.jewishvirtuallibrary.org/the-fifth-aliyah-1929-1939>, Erişim Tarihi: 25.12.2017.

"Jewish Defense Organizations: The Haganah", <http://www.jewishvirtuallibrary.org/the-haganah>, Erişim Tarihi: 28.12.2017.

"Pre-State Israel: The Passfield White Paper (1930)", <http://www.jewishvirtuallibrary.org/the-passfield-white-paper>, Erişim Tarihi: 12.12.2017.

"Sir Herbert Samuel", www.jewishhistory.org/sir-herbert-samuel, Erişim Tarihi: 07.09.2017.

"Zionist Congresses: The Miltmore Conference (May 6-11, 1942)", <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-biltmore-conference-1942>, Erişim Tarihi: 12.05.2019.

<https://archive.org/details/WoodheadCommission/page/n21>, Erişim Tarihi: 13.05.2019.

<http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/small/cab-24-286-CP-114-1.pdf>, Erişim Tarihi: 14.05.2019.

<https://www.jewishagency.org/who-we-are/>, Erişim Tarihi: 18.05.2019.

<http://www.zionistarchives.org/en/AttheCZA/AdditionalArticles/Pages/Samuel.aspx>, Erişim Tarihi: 18.05.2019.